

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
INTERNATIONAL LAW

УДК 341.215.4

DOI: 10.26565/2075-1834-2019-28-20

**МІЖНАРОДНИЙ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ
НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН: ВІД ВИТОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ**

Сироїд Т. Л.,

доктор юридичних наук,
професор, завідувач кафедри
міжнародного і європейського права
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4,
e-mail: syroid02@gmail.com
orcid: <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

АНОТАЦІЯ: у статті проаналізовано становлення та розвиток міжнародного інституту захисту прав національних меншин, акцентовано увагу на ролі Ліги Націй у цій сфері. Розкрито положення універсальних актів, прийнятих під егідою ООН, зокрема, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин 1992 р. Охарактеризовано такі регіональні міжнародні акти: Європейська хартія регіональних мов або мов меншин 1992 р., Рамкова конвенція про захист національних меншин 1995 р., документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСС 1990 р., Хартія європейської безпеки 1999 р., Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин 1998 р., Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті 1999 р., Рекомендації, що сприяють участі національних меншин у виборчому процесі 2001 р., Рекомендації щодо використання мов меншин у телерадіомовленні 2003 р., Рекомендації з питань поліцейської діяльності в багатонаціональному суспільстві 2006 р., Больцанські / Боценські рекомендації про національні меншини в міждержавних відносинах 2008 р., Люблянські рекомендації щодо інтеграції різноманітних суспільств 2012 р., Грацькі Рекомендації про доступ до правосуддя 2017 р., визначено їх ключові положення та роль у захисті національних меншин.

Зважаючи на ту обставину, що на міжнародному універсальному і регіональному рівнях функціонують інституційні органи та посадові особи до компетенції яких віднесено захист прав національних меншин, охарактеризовано мандат Спеціального доповідача з питань меншин, розкрито повноваження Верховного комісара у справах національних меншин ОБСЄ, мандат Спеціального доповідача з питань меншин. Зосереджено також увагу на Форумі з питань меншин, який слугує майданчиком для заохочення діалогу і співпраці з питань, що стосуються осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин. Зроблено відповідні висновки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: захист, права людини, національні меншини, механізми захисту.

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ ЗАЩИТЫ
НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ: ОТ ИСТОКОВ К СОВРЕМЕННОСТИ**

Сыроид Т. Л.,

доктор юридических наук,
профессор, заведующая кафедрой
международного и европейского права
юридического факультета
Харьковского национального университета
имени В.Н. Каразина,
г. Харьков, 61022, площадь Свободы, 4,
e-mail: syroid02@gmail.com
orcid: <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

АННОТАЦИЯ: в статье проанализированы становление и развитие международного института защиты прав национальных меньшинств, акцентировано внимание на роли Лиги Наций в этой сфере. Раскрыто положение универсальных актов, принятых под эгидой ООН, в частности, Международного пакта о гражданских и политических правах 1966 г., Декларации о правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам 1992 г. Проанализированы региональные международные акты: Европейская хартия региональных языков или языков меньшинств 1992 г., Рамочная конвенция о защите национальных меньшинств 1995 г., документ Копенгагенского совещания Конференции по человеческому измерению СБСЕ 1990 г., Хартия европейской безопасности 1999 г., Ословские рекомендации о правах

национальных меньшинств в области языка 1998 г., Лундские рекомендации об эффективном участии национальных меньшинств в общественно-политической жизни 1999 г., Рекомендации, способствующие участию национальных меньшинств в избирательном процессе 2001 г., Рекомендации по использованию языков меньшинств в телерадиовещании 2003 г., Рекомендации по вопросам полицейской деятельности в многонациональном обществе 2006 г., Больцанские рекомендации о национальных меньшинствах в межгосударственных отношениях 2008 г., Люблянские рекомендации по интеграции различных сообществ 2012 г., Грацские рекомендации о доступе к правосудию 2017 г., определены их ключевые положения и роль в защите национальных меньшинств.

Учитывая то обстоятельство, что на международном универсальном и региональном уровне функционируют институциональные органы и должностные лица, к компетенции которых отнесена защита прав национальных меньшинств, раскрыты мандат Специального докладчика по вопросам меньшинств, полномочия Верховного комиссара по делам национальных меньшинств ОБСЕ. Акцентировано также внимание на Форуме по вопросам меньшинств, который выступает площадкой для поощрения диалога и сотрудничества по вопросам, касающимся лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам. Сделаны соответствующие выводы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: защита, механизмы защиты, национальные меньшинства, права человека.

INTERNATIONAL LEGAL MECHANISM FOR THE PROTECTION OF NATIONAL MINORITIES: FROM THE ORIGINS TO THE PRESENT TIMES

Syroid Tetiana,

D.J.S., professor, head of the department
of International and European Law
V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, 4 Svoboda Square,
e-mail: syroid02@gmail.com
orcid: <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

ANNOTATION: the article analyzes the formation and development of an international institute for the protection of the rights of national minorities, focusing on the role of the League of Nations in this field. The provisions of universal acts adopted under the auspices of the United Nations, in particular, the International Covenant on Civil and Political Rights 1966, the Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities of 1992, are disclosed. The following international regional acts are described: the European Charter for Regional or Minority Languages of 5 November 1992, Framework Convention for the Protection of National Minorities, 1995, the Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE of 1990, European Security Charter of 1999, the Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities of 1998, the Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in the Political and Political Life of 1999, Recommendations Promoting the Participation of National Minorities in the Electoral Process of 2001, Recommendations on the Use of Minority Languages in Broadcasting of 2003, Recommendations on Policing in a Multinational Society of 2006, Bolzano/Bozen Recommendations on National Minorities in Inter-State Relations of 2008, The Ljubljana Guidelines on Integration of Diverse Societies of 2012, the Graz Recommendations on Access to Justice and National Minorities of 2017; their key provisions and role in protecting national minorities are identified.

Considering the fact that at the international universal and regional level institutional bodies and officials are responsible for protecting the rights of national minorities, the powers of the OSCE High Commissioner on National Minorities and the mandate of the Special Rapporteur on minority issues have been disclosed. The focus is also on the Minority Forum, which serves as a platform to encourage dialogue and cooperation on issues relating to persons belonging to national or ethnic, religious and linguistic minorities. The relevant conclusions are drawn.

KEY WORDS: protection, human rights, national minorities, protection mechanisms.

Постановка проблеми. Прагнення груп, що не відносяться до домінуючої частини населення, зберегти свої культурні, релігійні або етнічні особливості проявилось одночасно з виникненням національних держав у вісімнадцятому та дев'ятнадцятому століттях [1, с. 1]. Початок визнання і захисту прав меншин на міжнародному універсальному рівні було закладено за часів Ліги Націй, Статут якої містив низку положень щодо гарантування загальних прав людини, зокрема: забезпечення і збереження справедливих і гуманних умов праці для чоловіка, жінки та дитини; забезпечення справедливого режиму для туземного населення; здійснення загального контролю над угодами з приводу торгівлі жінками і дітьми, торгівлі опіумом та іншими шкідливими речовинами; докладання зусиль, щоб вжити заходів міжнародного порядку для попередження хвороб і боротьби з ними (ст. 23) [2]. Закріплення означених положень свідчить про означення нового напрямку співпраці держав-членів, розуміння значення прав людини для цивілізованого розвитку держав. Цей процес було подовжено під егідою ООН, у межах якої було розроблено низку норм процедур і механізмів, що стосуються меншин. Зі створенням міжнародних регіональних організацій, до цього процесу долучилися Рада Європи, Європейський Союз тощо. Аналіз доробку правової основи, свідчить, що права національних меншин стали невід'ємною складовою багатьох міжнародних угод універсального і регіонального характеру. Міжнародне право визнає за особами, які належать до національних, етнічних, релігійних, мовних меншин, усі загальновизнані громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини, гарантовані договорами в

галузі прав людини. Разом із тим, поряд із загальним визнанням прав цієї категорії осіб існують сфери, які потребують додаткової уваги, зокрема у результаті розвитку правовідносин, нагальними стають питання визнання існування меншин; вжиття заходів, спрямованих на забезпечення гарантій їх прав на недискримінацію та рівність; сприяння полікультурній та міжкультурній освіті; сприяння їх участі у всіх сферах суспільного життя; врахування їх інтересів у процесах розвитку і скорочення масштабів бідності; існування диспропорцій у соціальних показниках, таких, як зайнятість, охорону здоров'я і житлові умови; становище жінок і особливі інтереси дітей, які належать до меншин.

У всьому світі меншини нерідко стають також жертвами збройних конфліктів і міжособної боротьби. Особливе занепокоєння викликає становище біженців і внутрішньо переміщених осіб, що належать до меншин, насамперед жінок і дітей. Особи, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, часто стають також жертвами множинної дискримінації і можуть бути позбавлені, зокрема, доступу до належного житла, землі, власності і навіть громадянства [1, с. 1].

Вищевикладене свідчить про актуальність обраної теми дослідження, її значення для захисту прав людини. Слід зазначити, що різним аспектам захисту прав національних меншин присвячено роботи таких вітчизняних і зарубіжних науковців: А. Абашидзе, Дж. Анайя, М. Баймуратов, М. Буроменський, В. Денисов, В. Карташкін, К. Мінтті, В. Мицик, Є. Ткаченко, С. Томушат, М. Товт, Л. Фоміна, М. Шоу та ін. Разом із тим зміни в політичній, соціальній сферах спонукають виникненню нових правовідносин, нових нагальних питань щодо статусу національних меншин за тих чи інших обставин (ситуацій), які потребують переосмислення. Виходячи з означеного, стаття має за мету дослідження міжнародно-правового та інституційного механізмів захисту прав національних меншин з урахуванням сучасних реалій.

Пристаюючи до викладення основного матеріалу, слід зазначити, що положення Статуту Ліги стали правовим підґрунтям угод, які вона реалізовувала в таких країнах і регіонах, як Австрія, Болгарія, Чехословаччина, Греція, Угорщина, Туреччина та Югославія, відомі як договори про меншини. Вони були спрямовані на те, щоб гарантувати захист життя і свободи всіх жителів країн і регіонів, які є учасниками договору, а також забезпечувати рівність націй перед законом у використанні цивільних і політичних прав. Ліга зажадала, щоб Албанія, Фінляндія, Латвія і Литва до вступу в Лігу пообіцяли захист прав меншин. Договори кодифікували такі важливі норми, як заборона дискримінації, свобода релігії, право на мову; заснували законність міжнародних відносин з іншими державами з приводу поведінки з громадянами в країнах, які взяли на себе певні зобов'язання. Захист з боку Ліги Націй поширювався тільки на громадян тих країн і регіонів, які були учасниками вищезгаданих договорів.

У результаті міжнародна система захисту меншин в системі Ліги Націй юридично поширювалася на групи меншин в 16 державах, (не рахуючи мандатних територій) і охоплювала близько 30 млн. осіб, які говорять на 36 мовах, що становило в цілому близько 25% населення цих держав. Система захисту меншин, таким чином, спиралася на 18 міжнародних актів (5 спеціальних договорів про меншини з Польщею, Чехословаччиною, Югославією, Румунією і Грецією; 4 мирних договори зі спеціальними розділами про меншини з Австрією, Болгарією, Угорщиною та Туреччиною; 6 декларацій – Албанії, Іраку, Латвії, Литви, Фінляндії та Естонії; Польсько-Данцигська конвенція, Мемельская конвенція і Німецько-Польська конвенція про Верхню Сілезію). Всі ці акти містили положення, яким визнано Лігу в якості спостерігача і гаранта у виконанні їхніх умов [3].

У 1922 році Асамблея Ліги Націй висловила надію, що країни і регіони, які не є сторонами договорів, поширять такий самий захист на своїх громадян. Однак, Асамблея відмовилася прийняти пропозицію розробити універсальний договір, який можна застосовувати до всіх членів, який би передбачав зобов'язання держав-членів по відношенню до меншин.

Лігою Націй було також створено систему мандатів з метою захисту свободи совісті та релігії в колишніх колоніях. Уряди, що контролювали неавтономні території на підставі мандатів, обіцяли забезпечувати матеріальне і моральне благополуччя, а також соціальний прогрес їх жителів. Метою означених дій була підготовка колоній до самостійної державності. Ці території могли стати незалежними лише в разі їх готовності гарантувати захист релігійних, мовних та етнічних меншин, а також права іноземців та свободу совісті. Вони включали Палестину та Йорданію, керовані Британією [4], Сирію і Ліван, керовані Францією, Камерун і Тоголенд, керовані Британією і Францією [5], Руанду, керовану Бельгією (згодом система мандатів еволюціонувала в систему опікунства ООН). Так, зокрема, відповідно до мандату Великобританії на управління Палестиною (колишньої частини Османської імперії) було передбачено створення єврейської держави, про що йдеться у статті 2: «Мандатарій зобов'язується створити в країні такі політичні, адміністративні та господарські умови, які забезпечать створення єврейського національного вогнища, як викладено в преамбулі, і розвиток інститутів самоврядування, а також захист цивільних і релігійних прав усіх жителів Палестини незалежно від національності і релігії». Наступні статті документа були присвячені єврейській імміграції, державному управлінню, доступу до священних місць і будівель релігійного значення, громадській охороні здоров'я, торгівлі та іншим питанням. До мандату додавався меморандум, також схвалений Радою Ліги Націй, в

якому британський уряд підтверджував розуміння того, що положення мандата, що стосуються створення єврейського національного вогнища і сприяння єврейській імміграції, не застосовувалися щодо частини підмандатної території, відомої під назвою Трансйорданії, тобто території на Схід від річки Йордан [6]. Відповідно до мандату Ліги Націй, виданому Франції на управління Тоголенда (текст документа містив 12 статей), було визначено географічні кордони переданої в управління території і зобов'язання держави-мандатарія, які включають такі гідні схвалення цілі, як боротьба з работоргівлею, забезпечення свободи совісті та віросповідання, а також повага до місцевих законів і звичаїв. До мандату додається угода між британським і французьким урядами для визначення межі між двома частинами Тоголенда [7].

Слід зазначити, що система мандатів у межах Ліги Націй сприяла утвердженню прав народів на самовизначення.

Питання захисту прав меншин не втратило своєї актуальності зі створенням ООН, в актах, прийнятих під її егідою знайшли своє закріплення норми стосовно цієї категорії осіб. Зокрема, Загальна декларація прав людини 1948 р. в якості загального принципу містить положення щодо заборони дискримінації за ознакою національності (ч. 1 ст. 2, ч. 1 ст. 16) [8]. Міжнародним пактом про громадянські та політичні права 1966 р. закріплено, що в тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншості, особам, які належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою (ст. 27) [9].

У Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (резолюція Генеральної Асамблеї ООН 47/135 від 18 грудня 1992 р.). зазначено, що держави захищають на їхніх відповідних територіях існування та самобутність національних чи етнічних, культурних, релігійних та мовних меншин та заохочують створення умов для розвитку такої самобутності. Особи, що належать до національних чи етнічних, релігійних та мовних меншин, мають право користуватися досягненнями своєї культури, сповідувати свою релігію та відправляти релігійні обряди, а також користуватися своєю мовою у приватному житті та публічно, вільно та без втручання чи дискримінації у будь-якій формі; мають право активної участі в культурному, релігійному, громадському, економічному та державному житті; мають право активної участі у прийнятті на національному і, де це необхідно, регіональному рівні рішень, стосовно тієї меншини, до якої вони належать, або тих регіонів, у яких вони проживають, в порядку, що не суперечить національному законодавству; мають право створювати свої власні асоціації та забезпечувати їх функціонування та підтримувати без будь-якої дискримінації вільні та мирні контакти з іншими членами своєї групи та з особами, що належать до інших меншин, а також контакти через кордони з громадянами інших держав, з якими вони зв'язані національними, етнічними, релігійними або мовними зв'язками. Особи, що належать до меншин, можуть здійснювати свої права, в тому числі права, викладені у Декларації, як індивідуально, так і спільно з іншими членами своєї групи без будь-якої дискримінації [10].

Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 5 листопада 1992 р. (СЄД № 148) покликана сприяти захисту і розвитку історичних регіональних мов і мов меншин. Хартія проголошує цілі і принципи, яких договірні сторони зобов'язуються дотримуватися щодо всіх регіональних мов і мов меншин, які використовуються на їх території, серед яких: повага географічних кордонів кожної мови; необхідність її розвитку; сприяння і / або заохочення використання цих мов у письмовій та усній мові, у суспільному та приватному житті (за допомогою відповідних заходів навчання та освіти, мовних обмінів з іншими державами, де говорять на тих самих або схожих мовах).

Хартія встановлює ряд конкретних заходів для просування регіональних мов та мов меншин у суспільному житті. Ці заходи стосуються таких галузей: освіта, судова влада, адміністративні органи та публічні послуги, засоби масової інформації, культурна діяльність та засоби її здійснення, економічне і соціальне життя, транскордонні обміни.

Згідно Хартії кожна договірна сторона зобов'язується виконувати, як мінімум, 35 пунктів або підпунктів, вибравши їх із перерахованих у ній заходів, включаючи ряд обов'язкових заходів, вибраних із «серцевини» переліку. Крім того, кожна договірна сторона повинна у своїх грамотах про ратифікацію, приєднання або схвалення конкретно вказати, до якої регіональної мови або мови меншин, або офіційної мови, яка не настільки широко використовується на всій або частині її території, будуть застосовуватися вищезначені пункти.

Виконання Хартії контролюється Комітетом експертів, який проводить періодичні перевірки доповідей, що подаються сторонами [11].

Укладена в рамках Ради Європи Рамкова конвенція про захист національних меншин 1995 р. (СЄД № 157) покладає зобов'язання на держави-учасниці гарантувати особам, які належать до національних меншин, право рівності перед законом та право на рівний правовий захист; створити необхідні умови для того, щоб особи, які належать до національних меншин, мали можливість зберігати та розвивати свою культуру, зберігати основні елементи своєї самобутності, зокрема релігію, мову, традиції та культурну

спадщину; заохочувати атмосферу терпимості та міжкультурного діалогу і вживати ефективних заходів для поглиблення взаємної поваги, взаєморозуміння та співробітництва між усіма особами, що проживають у межах їхньої території, незалежно від їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності, зокрема в галузях освіти, культури та засобів масової інформації; забезпечувати повагу прав кожної особи, яка належить до національної меншини, на свободу мирних зборів, свободу асоціації, свободу виявлення поглядів і свободу думки, совісті та релігії; визнавати за кожною особою, яка належить до національної меншини, право на вільне і безперешкодне використання мови своєї меншини, приватно та публічно, в усній і письмовій формі; зобов'язуються визнавати за кожною особою, яка належить до національної меншини, право використовувати своє прізвище (по батькові) та ім'я мовою меншини, а також право на їхнє офіційне визнання, відповідно до умов, передбачених у їхніх правових системах; у разі необхідності вживають заходів у галузях освіти та наукових досліджень з метою сприяння вивченню культури, історії, мови та релігії своїх національних меншин та більшості населення; визнають за особами, які належать до національних меншин, право створювати свої приватні освітні та навчальні заклади і керувати ними; визнати за кожною особою, яка належить до національної меншини, право вивчати мову своєї меншини тощо. Рамкова конвенція передбачає механізм нагляду за імплементацією та виконанням Рамкової конвенції, що здійснюється Комітетом Міністрів, якому надає допомогу Консультативний комітет [12].

Питанням, що стосуються національних меншин, приділено увагу у діяльності Організації з безпеки і співробітництва в Європі, зокрема в заключному акті НБСЕ від 1 серпня 1975 р. (розд. «Національні меншини або регіональні культури») мова йде про те, що держави-учасниці, визнаючи внесок, який національні меншини або регіональні культури можуть вносити у співробітництво між ними в різних галузях освіти, мають намір у разі, коли на їх території є такі меншини або культури, сприяти цьому внеску з урахуванням законних інтересів їх членів [13].

У Документі Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЕ 1990 р. держави-учасниці визнають, що питання, які стосуються національних меншин, можуть бути задовільним чином вирішені тільки в демократичних політичних рамках, заснованих на верховенстві закону, в умовах функціонування незалежної судової системи. Ці межі гарантують повну повагу прав людини й основних свобод, рівні права і становище всіх громадян, вільне вираження всіх їх законних інтересів і сподівань, політичний плюралізм, соціальну терпимість і виконання правових норм, що ставлять ефективні перешкоди на шляху зловживання державною владою (ч. IV). Документ передбачає низку прав, які повинні бути визнані за меншинами, зокрема: право повністю і ефективно здійснювати свої права людини й основні свободи без будь-якої дискримінації і в умовах повної рівності перед законом; право вільно висловлювати, зберігати і розвивати свою етнічну культурну, мовну чи релігійну самобутність і підтримувати та розвивати свою культуру в усіх її аспектах, не піддаючись будь-яким спробам асиміляції проти своєї волі. На держави-учасниці покладено зобов'язання щодо гарантування означених прав меншин і створення умов для їх належної реалізації, сприяння ефективності національних процедур у цій галузі [14].

У Хартії європейської безпеки (Людський вимір, п. 19) закріплюється, що «захист і сприяння здійсненню прав осіб, що належать до національних меншин, є найважливішими факторами забезпечення демократії, миру, справедливості та стабільності в державах-учасниках і в стосунках між ними. У зв'язку з цим ми знову підтверджуємо наші зобов'язання, зокрема, в рамках відповідних положень Копенгагенського документа 1990 р. з людського виміру, а також нагадуємо про Доповіді Наради експертів з питань національних меншин (Женева, 1991 р.). Повна повага прав людини, включаючи права осіб, що належать до національних меншин, крім того, що є самоціллю, не може підривати, але може зміцнювати територіальну цілісність і суверенітет. Різні концепції автономії, а також інші зазначені в вищезазначених документах підходи, які відповідають принципам ОБСЄ, є засобами захисту і розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин у межах існуючої держави. Ми засуджуємо насильство по відношенню до будь-якої меншини. Ми зобов'язуємося вживати заходів по вихованню толерантності та побудови плюралістичних суспільств, де всім, незалежно від їх етнічного походження, забезпечена повна рівність можливостей. Ми підкреслюємо, що питання, які стосуються національних меншин, можуть бути задовільним чином вирішені тільки в демократичних політичних межах на основі верховенства закону...» [15].

Низку актів прийнято на рівні ОБСЄ, зокрема: у Гаазьких рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту 1996 р. було зроблено спробу висвітлити зміст тих прав меншин на освіту, що застосовуються переважно у ситуаціях, які є полем діяльності Верховного комісара у справах національних меншин ОБСЄ (далі – ВКНМ). До того ж тлумачення норм було здійснене таким чином, щоб забезпечити послідовність їх застосування. Рекомендації поділені на вісім підрозділів – відповідно до практичних питань освіти. Докладне пояснення Рекомендацій подано у супровідній Пояснювальній записці, яка містить чітке посилання на відповідні міжнародні норми [16].

В Ословських рекомендаціях щодо мовних прав національних меншин 1998 р. пояснюється зміст мовних прав національних меншин та їх застосовність у ситуаціях, з якими зіткнувся у своїй роботі ВКНМ. Крім того, ці стандарти тлумачаться таким чином, що це забезпечує гармонійність їх застосування. Рекомендації поділені на підрозділи, присвячені окремим мовним проблемам, які виникають на практиці. Більш докладні пояснення Рекомендацій містяться в Пояснювальній записці, де зроблено посилання на відповідні міжнародні стандарти [17].

Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті 1999 р. у першу чергу стосуються розробки та уточнення стандартів прав меншин у технічній освіті, мови й участі у суспільно-політичному житті. Вони є спробою роз'яснити порівняно простою мовою і уточнити зміст прав меншин та інших норм загального застосування в ситуаціях, віднесених до компетенції ВКНМ. У рекомендаціях дається пряме тлумачення цих норм, спеціально розраховане на їхнє однакове застосування у відкритих демократичних державах. Набір із двадцяти чотирьох рекомендацій розділений на чотири підрозділи, присвячені, відповідно загальним принципам, участі у прийнятті рішень, самоврядуванню і заходам, що дозволяють гарантувати ефективні форми участі в суспільно-політичному житті. У концептуальному аспекті Лундські рекомендації побудовані за двома основними лініями: участь в управлінні державою в цілому і самоврядування у деяких питаннях місцевого або внутрішнього характеру. Можливі та відомі найрізноманітніші схеми. У деяких рекомендаціях пропонуються альтернативні варіанти. Усі рекомендації підлягають тлумаченню відповідно до загальних принципів. [18].

У 2001 році було розроблено Рекомендації, що сприяють участі національних меншин у виборчому процесі, які мали за мету надання допомоги як урядам, так і організаціям, які представляють або підтримують національні меншини. Цілями цих рекомендацій є: забезпечення ефективної участі національних меншин в органах державного управління шляхом збільшення їх представництва в цих органах. Надати всім учасникам інформацію: про можливі варіанти, що є в розпорядженні в кожній державі при використанні Лундських рекомендацій; про переваги і недоліки різних варіантів; про способи використання конституційних, законодавчих та інституційних спроможностей, рекомендованих для реалізації обраних варіантів. Допомогти державам-учасницям ОБСЄ і Бюро демократичних інститутів та прав людини у забезпеченні однакового застосування в практичному житті кожної країни тих стандартів, на базі яких були розроблені Лундські рекомендації [19].

Рекомендації щодо використання мов меншин у телерадіомовленні 2003 р. мають на меті надати державам практичну допомогу в розробці політики і законодавства для того, щоб полегшити використання мов меншин у телерадіомовленні, відповідно до міжнародних узгоджених стандартів і керуючись прикладами передового досвіду. Ряд держав вжили заходів щодо обмеження такого використання шляхом встановлення квот для мовлення на певній мові (зазвичай, мовою основної групи населення, яка визначається як «державна» або «офіційна»). Метою рекомендацій є стимулювання прийняття державами конкретних заходів щодо пом'якшення напруженості, пов'язаної з питаннями національних меншин, і, таким чином, сприяння головній меті ВКНМ – запобігання конфліктам. Рекомендації розділені на чотири підзаголовки, в яких згруповані сімнадцять індивідуальних рекомендацій за загальними принципами, політикою, регулюванням і підтримкою мов меншин. Керівні принципи супроводжуються пояснювальними записками [20].

Рекомендації з питань поліцейської діяльності в багатонаціональному суспільстві 2006 р. мають за мету заохочення та сприяння здійсненню державами конкретних заходів, що послабляють напруженість, пов'язану з питаннями національних меншин, і тим самим, у запобіганні конфліктам, у чому й полягає головне завдання ВКНМ.

У Рекомендаціях ідеться про поліцейську діяльність стосовно «національних меншин» у «багатонаціональному суспільстві». На думку експертів, поняття «національні меншини» охоплює широкий спектр груп меншин, включно з релігійними, мовними та культурними, а також етнічні меншини. Рекомендації, в принципі, можуть застосовуватися щодо всіх цих груп. Слід також відзначити, що слово «меншини» вживається в тексті Рекомендацій часом як зручне скорочення і має на увазі вислів «особи, що належать до національних меншин». Рекомендації ставлять за мету надання державам практичних порад щодо розробки політики та законодавства відповідно до міжнародних норм і стандартів та на основі міжнародного досвіду і кращої практики, які можуть врівноважити та задовольнити потреби й інтереси всіх груп населення, включно й осіб, які належать до національних меншин. Безумовно, Рекомендації необхідно втілювати з урахуванням конкретної ситуації в кожній окремій державі, беручи до уваги також і такі фактори, як триваючий процес реформування правоохоронних органів і відповідну поточну ситуацію на місцях. Текст двадцяти трьох окремих рекомендацій об'єднаний у шість підрозділів: загальні принципи; добір кадрів і представництво; навчання і професійний розвиток; взаємодія з етнічними громадами; оперативна робота; попередження та врегулювання конфліктів. Усі рекомендації необхідно тлумачити відповідно до Загальних принципів, викладених у розд. I, які доводять необхідність прийняття державами політики та створення

законодавчої бази в даній сфері і надають відповідні рекомендації. У розділах II–VI уряду, поліції та громадам національних меншин запропоновані конкретні дії. Детальніше роз'яснення кожної рекомендації надано у Пояснювальній записці, що додається і яка містить посилання на відповідні міжнародні стандарти та приклади кращої міжнародної практики. Зasadничою ідеєю рекомендацій є теза про те, що ефективна правоохоронна діяльність у багатонаціональному суспільстві залежить від встановлення відносин довіри, побудованих на основі регулярних контактів і практичного співробітництва між поліцією та меншинами. Користь від такого співробітництва отримують усі сторони, зокрема меншини – від того, що поліція стає більш сприйнятливою до їхніх проблем і більш дієвою до вимог щодо забезпечення особистого захисту і доступу до правосуддя. Покращуються результати діяльності самої поліції, оскільки налагоджене спілкування та співробітництво з населенням є ключовими факторами ефективної правоохоронної діяльності в будь-якій громаді. Інтеграція меншин, як і покращення ефективності поліції, приносять користь державі. Для держав, що прагнуть до інтеграції меншин і водночас до підвищення професіоналізму поліції в наданні правоохоронних послуг населенню, Рекомендації є практичним посібником [21].

Больцанські / Боценські рекомендації про національні меншини в міждержавних відносинах 2008 р. стосуються умов і обмежень, у рамках яких держави можуть підтримувати меншини, які проживають в інших країнах. Мета цих рекомендацій – надати керівництво представникам держав, національних меншин і міжнародних організацій у вирішенні питань, що виникають у контексті міждержавних відносин і які зачіпають інтереси національних меншин, шляхом захисту прав осіб, що належить до них, а також способами, спрямованими на запобігання конфліктів, підтримання міжетнічної злагоди та зміцнення добросусідських відносин.

Вони покликані прояснити, як держави можуть надавати підтримку і допомогу особам, що належать до національних меншин, які проживають в інших країнах, способами, які не ведуть до загострення міжнаціональних або двосторонніх відносин. Зазначають, що, по-перше повага і захист прав національних меншин, відповідно до норм міжнародного права, є відповідальністю держави, на території якої проживає меншість. По-друге, держави можуть виявляти зацікавленість у благополуччі спільнот меншин за кордоном, особливо тих, із якими їх об'єднує етнічна, культурна, мовна або релігійна самобутність, або ж спільна культурна спадщина. Однак у рамках міжнародних правових норм це не передбачає права здійснювати юрисдикцію над населенням, яке проживає на території іншої держави. Держави можуть виявляти свою зацікавленість через надання привілеїв національних меншин за кордоном тільки за результатами консультацій з державою їх проживання, виявляючи належну повагу до принципів територіальної цілісності, суверенітету, дружніх і добросусідських відносин. Держави зобов'язані гарантувати, що їх політика стосовно національних меншин за межами власних кордонів не підриває інтеграційні зусилля держави, на території якої проживає меншість, і не підживлює сепаратистські тенденції.

Слід зазначити, що питання про національні меншини в міждержавних відносинах часто виникають у відносинах між країною проживання меншини і так званою «родинною державою». Це поняття вживається для позначення тих держав, більшість населення яких розділяє етнічні чи культурні характеристики з меншістю населення іншої країни. Рекомендації зосереджують увагу переважно, але не тільки на таких державах. Рекомендації також застосовні до більш широкої категорії країн, які можуть мати зацікавленість у меншинах за межами власних кордонів, ґрунтуючись на зв'язках історичного, релігійного чи мовного характеру, які не обов'язково розглядаються як «родинна держава». До того ж, вживання поняття «родинна держава» стосовно держав і національних меншин є спірним і не має загальноприйнятого наукового або правового визначення.

Тому фрази «родинна держава» і «родинна меншість» не вживаються в тексті Рекомендацій, і вона наводиться в окремих випадках у Пояснювальній записці, коли вони мають додаткову роз'яснювальну цінність. Вживане в даному документі поняття «національна меншина» охоплює широкий спектр груп меншин, включно релігійні, мовні та культурні, а також етнічні меншини, незалежно від того, визнані вони такими чи ні державами, на території яких вони проживають, і не дивлячись на їх офіційне позначення. Рекомендації поширюються на всі вищезазвані групи [22].

Люблянські рекомендації щодо інтеграції різноманітних суспільств 2012 р. ідуть далі, ніж підтримка визнання культури, ідентичності і політичних інтересів меншин, додатково рекомендуючи державам забезпечити налагодження контактів і взаємодії між різними етнічними спільнотами. Рекомендації передбачають, що національні меншини не тільки повинні мати законне право на ефективну участь у загальному управлінні державою, а й що їх участь також має заохочуватися.

Вони мають на меті забезпечити керівництво щодо того, як держави можуть працювати для посилення інтеграції та соціальної згуртованості, одночасно розглядаючи важливе питання захисту і просування прав людини, включаючи права різних спільнот на захист своєї ідентичності. Ніякі загальні рекомендації, які стосуються всіх держав-учасниць, не можуть дати конкретні відповіді щодо змісту окремо взятої державної політики, оскільки ситуація в кожній із держав має свої особливості. Проте в

рекомендаціях визнається, що відповідальність за підтримку процесів інтеграції та здійснення політики інтеграції завжди лежить на державі. Рекомендації об'єднують у собі нормативний і практичний підходи, засновані на досвіді ВКНМ, накопиченому в особливості при роботі з питань національних меншин у контексті перетворень, державного будівництва та консолідації в період після закінчення холодної війни.

Термін «національні меншини», який використовується в Рекомендаціях, стосується широкого спектру груп меншин, у тому числі етнічних, релігійних, мовних і культурних спільнот, незалежно від того, визнаються вони такими в державах свого проживання, і незалежно від позначення, що використовується стосовно них або на яке вони заявляють свої претензії. Крім того, термін «меншість» часто використовується як скорочення терміна «особи, що належать до національних меншин». Це не означає, що всі принципи, права меншин і варіанти політики, представлені в документі, однаково застосовні до будь-якої ситуації. Очевидно, що в той час як основні стандарти прав людини поширюються на всіх, ефективна політика інтеграції певною мірою повинна бути спеціально пристосована для вирішення проблем і задоволення потреб різних груп меншин, які перебувають у різних обставинах. Зміст політики інтеграції може залежати від таких факторів, як чисельні показники, тривалість проживання і географічна концентрація, а також специфічних соціальних, економічних і культурних потреб поряд з іншими міркуваннями. Крім того, при розробці політики інтеграції необхідно визнавати той факт, що багато індивідів мають множинні ідентичності, які можуть бути заявлені різними способами, в різний час і в різних контекстах.

Рекомендації складаються з чотирьох частин: структурні принципи, принципи інтеграції, елементи концепції політики інтеграції й основні напрями політики. Перераховані без будь-якої ієрархії структурні принципи взаємопов'язані і необхідні, хоча вони ніколи не можуть бути повністю досяжні. Вони являють собою цілі, до яких усі держави повинні прагнути, і важко собі уявити, що ефективна політика інтеграції можлива за відсутності зусиль по реалізації цих принципів. Оскільки ці структурні принципи ніколи не можуть бути повністю і назавжди реалізовані, їх недосконале виконання не може бути причиною неприйняття або нездійснення політики інтеграції.

Принципи інтеграції містять основні положення і цінності, які специфічні для інтеграції або є необхідними для формування політики інтеграції. Елементи концепції політики інтеграції встановлюють рамки для розробки і здійснення політики інтеграції, в тому числі механізми, процеси і «наскрізні» теми. Нарешті, основні напрями політики, хоча і не містять вичерпний перелік відповідних областей політики, стосуються основних тематичних міркувань, сформульованих на основі досвіду ВКНМ і включають конкретні приклади в рамках цих областей політики, які повинні бути відібрані й адаптовані до кожної конкретної ситуації [23].

Грацькі Рекомендації про доступ національних меншин до правосуддя 2017 р. пропонують практичний, орієнтований на політику підхід до проблеми доступу до правосуддя для національних меншин. Вони засновані на досвіді роботи ВКНМ з проблем меншин та запобігання конфліктам, включаючи доступ до справедливого правосуддя для осіб, які належать до національних меншин. Цей документ не має на меті бути вичерпним або запропонувати готові варіанти політики. Права меншин та варіанти політики, представлені в цих Рекомендаціях, застосовуються до кожної ситуації однаково, вони мають на меті заохочувати держави запровадити політику щодо доступу до правосуддя, яка полегшить напружену, пов'язану з національністю тим самим слугуючи головною метою ВКНМ щодо запобігання конфліктам [24].

Крім розробки правової основи захисту національних меншин, міжнародне співтовариство докладає зусиль щодо створення інституційної основи співпраці у цій галузі, запровадження відповідних спеціальних посад тощо. Так, Комісією з прав людини, відповідно до резолюції 2005/79 від 21 квітня 2005 р., засновано мандат Спеціального доповідача з питань меншин (згодом мандат було продовжено Радою з прав людини в резолюціях 7/6, 16/6, 25/5 і 34/6. Резолюція 34/6 поновила мандат на умовах, передбачених резолюцією 25/5). Відповідно до мандату (резолюція 25/5 Ради з прав людини) Спеціальний доповідач уповноважений: а) заохочувати здійснення Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, у тому числі за допомогою консультацій з урядами, беручи до уваги чинні міжнародні стандарти та національне законодавство, що стосуються меншин; б) вивчати шляхи і способи подолання існуючих перешкод для повної та ефективної реалізації прав осіб, що належать до меншин; в) виявляти передову практику і можливості для технічного співробітництва з Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини на прохання урядів; г) слідувати гендерній перспективі у своїй роботі; д) тісно співпрацювати і координувати діяльність, уникаючи при цьому дублювання, з відповідними існуючими органами, мандатами і механізмами ООН і з регіональними організаціями; е) брати до уваги думки неурядових організацій з питань, що стосуються свого мандата, і тісно співпрацювати з ними; ф) здійснювати керівництво роботою Форуму з питань меншин, готувати його щорічні наради, представляти доповіді про його тематичні рекомендації, виносити рекомендації щодо майбутніх тем для розгляду відповідно до рішення Ради з прав людини в її резолюції 9/23; г) надавати Раді з прав людини та Генеральній Асамблеї ООН щорічну доповідь про

свою діяльність, включаючи рекомендації щодо ефективних стратегій для більш повного здійснення прав осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин [25].

У 2007 р. було засновано Форум з питань меншин (резолюція Ради з прав людини 6/15 від 28 вересня 2007 р., поновлена резолюцією 19/23 від 23 березня 2012 р.) [26] в якості платформ для заохочення діалогу і співпраці з питань, що стосуються осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, а також для внесення тематичного та експертного внеску в роботу Спеціального доповідача з питань меншин. Форум виявляє і вивчає передову практику, виклики, можливості та ініціативи з метою подальшого здійснення Декларації ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин.

На регіональному міжнародному рівні – у межах ОБСЄ в 1992 р. засновано посаду Верховного комісара у справах національних меншин, який відстоює права національних меншин, а також займається розслідуванням окремих випадків порушення прав людини. Крім цього, до його функцій входить виявлення ситуацій міжетнічної напруженості, які можуть створювати загрозу миру, безпеці або відносинам між державами-членами ОБСЄ, і сприяння їх швидшому врегулюванню.

Мандат Верховного комісара полягає в тому, щоб забезпечувати раннє попередження і, там де необхідно, на якомога більш ранньому етапі вживати термінових заходів, пов'язаних з проблемами національних меншин, напружених ситуацій, які ще не вийшли зі стадії раннього попередження, але потенційно здатні, на думку Верховного комісара, перерости в конфлікт у регіоні ОБСЄ. Верховний комісар уповноважений: а) збирати й отримувати з будь-якого джерела, в тому числі від засобів масової інформації та неурядових організацій, інформацію про становище національних меншин і ролі причетних до нього сторін; здійснювати оцінку на якомога більш ранньому етапі ролі безпосередньо зацікавлених сторін, характеру напруженості ситуації і пов'язаних з нею останніх подій, а також, коли це можливо, потенційних наслідків для світу і стабільності в регіоні ОБСЄ; відвідувати будь-яку з держав-учасниць та особисто вступати в контакт з безпосередньо зацікавленими сторонами для отримання з перших рук інформації про становище національних меншин і застосовувати превентивну дипломатію [27].

Висновок. Виходячи з вищезначеного необхідно констатувати, що: 1) міжнародним співтовариством, починаючи за часів Ліги Націй, докладається суттєвих зусиль задля створення належної правової основи захисту національних меншин, невід'ємною складовою якої є низка актів універсального і регіонального характеру, які містять основні права, що гарантуються актами у галузі прав людини і, як стверджує професор Мицик В.В., «спеціальні громадянські, політичні і культурні права, які спрямовані на те, щоб меншини могли зберігати свою самобутність, культуру, звичаї, традиції тощо...» (с. 227) [28]; 2) характерною особливістю спеціальних актів, прийнятих у межах ОБСЄ, є акцентування уваги на нагальних питаннях, що мають суттєве значення для захисту прав меншин, зокрема вони стосуються сфери освіти, мовних прав, участі у суспільно-політичному житті, забезпечення політичних прав, доступу до правосуддя тощо. Ці акти не є вичерпними і мають на меті заохочувати держави запровадити заходи щодо захисту меншин у визначених сферах; 3) створення на міжнародному універсальному рівні інституцій у галузі захисту прав меншин є додатковою гарантією забезпечення виконання взятих державами на себе зобов'язань; 4) заснування мандата Спеціального доповідача з питань меншин, запровадження посади Верховного комісара у справах національних меншин ОБСЄ з відповідною компетенцією, вселяє віру у представників національних меншин щодо можливості додаткового захисту на рівні міжнародних інституцій. Крім того, слід зазначити, що саме в результаті діяльності Верховного комісара у справах національних меншин ОБСЄ було зроблено суттєвий внесок у розвиток правової основи захисту цієї категорії осіб, про що свідчить прийняття низки рекомендацій під його егідою, в яких представлено бачення і поради державам, що стикаються з питаннями забезпечення прав меншин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Права меньшинств международные стандарты и руководство по их соблюдению. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/MinorityRights_ru.pdf.
2. Статут Лиги Наций. URL: <http://www.hist.msu.ru/Departments/ModernEuUS/INTREL/SOURCES/Legnatust.htm> (дата звернення 20.09.2019).
3. С.В. Соколовский. Права меньшинств: антропологические, социологические и международно-правовые аспекты. Система охраны меньшинств Лиги Наций. URL: http://society.polbu.ru/sokolovsky_prava/ch07_all.html (дата звернення 11.09.2019).
4. Mandat pour la Palestine. URL: <https://dl.wdl.org/11572/service/11572.pdf> (дата звернення 14.09.2019).
5. French mandate for Togoland. URL: <https://dl.wdl.org/11571/service/11571.pdf> (дата звернення 12.09.2019).
6. Mandat pour la Palestine. URL: <https://dl.wdl.org/11572/service/11572.pdf> (дата звернення 12.09.2019).
7. French mandate for Togoland. URL: <https://dl.wdl.org/11571/service/11571.pdf>.
8. Всеобщая декларация прав человека URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
9. Международный пакт о гражданских и политических правах. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (дата звернення 20.09.2019).

10. Декларация о правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/minority_rights.shtml (дата звернення 20.09.2019).
11. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_014 (дата звернення 18.09.2019).
12. Рамкова конвенція про захист національних меншин. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_055 (дата звернення 18.09.2019).
13. Conference on security and co-operation in europe final act Helsinki 1975. URL: <https://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true>.
14. Document of the Copenhagen meeting of the conference on the human dimension of the CSCE. URL: <https://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true> (дата звернення 20.09.2019).
15. Хартія європейської безпеки (Стамбул, ноябрь 1999 года). URL: <https://www.osce.org/ru/node/125811?download=true> (дата звернення 10.09.2019).
16. The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities. URL: <https://www.osce.org/hcnm/32180?download=true> (дата звернення 20.09.2019).
17. The Oslo Recommendations regarding the Linguistic Rights of National Minorities. URL: <https://www.osce.org/hcnm/32180?download=true> (дата звернення 22.09.2019).
18. The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life. URL: <https://www.osce.org/hcnm/32240?download=true> (дата звернення 20.09.2019).
19. Рекомендации, способствующие участию национальных меньшинств в избирательном процессе. URL: <https://www.osce.org/odihr/elections/17569?download=true> (дата звернення 20.09.2019).
20. Guidelines on the Use of Minority Languages in the Broadcast Media. URL: <https://www.osce.org/hcnm/32310?download=true> (дата звернення 18.09.2019).
21. Recommendations on Policing in Multi-Ethnic Societies. URL: <https://www.osce.org/hcnm/policingrecommendations?download=true> (дата звернення 20.09.2019).
22. The Bolzano / Bozen Recommendations on National Minorities in Inter-State Relations. URL: <https://www.osce.org/hcnm/bolzano-bozen-recommendations?download=true> (дата звернення 12.09.2019).
23. The Ljubljana Guidelines on Integration of Diverse Societies. URL: <https://www.osce.org/hcnm/ljubljana-guidelines?download=true> (дата звернення 20.09.2019).
24. The Graz Recommendations on Access to Justice and National Minorities. URL: <https://www.osce.org/hcnm/graz-recommendations?download=true> (дата звернення 10.09.2019).
25. Мандат Независимого эксперта по вопросам меньшинств. URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/RES/25/5> (дата звернення 20.09.2019).
26. Резолюция, принятая Советом по правам человека 19/23 Форум по вопросам меньшинств. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/G12/130/43/PDF/G1213043> (дата звернення 20.09.2019).
27. ОБСЕ Хельсинкский документ 1992 года. Вызов времени перемен. 1992. С. 16–20. URL: <https://www.osce.org/ru/mc/39534?download=true> (дата звернення 21.09.2019).
28. Мицик В.В. Права національних меншин у міжнародному праві: монографія. К.:Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. 287 с.

REFERENCES

1. Prava men'shinstv mezhdunarodnye standarty i rukovodstvo po ih sobljudeniju. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/MinorityRights_ru.pdf.
2. Statut Ligi Nacij. URL: <http://www.hist.msu.ru/Departments/ModernEuUS/INTREL/SOURCES/Legnatus.htm> (data zvernennja 20.09.2019).
3. S.V. Sokolovskij. Prava men'shinstv: antropologicheskie, sociologicheskie i mezhdunarodno-pravovye aspekty. Sistema ohrany men'shinstv Ligi Nacij. URL: http://society.polbu.ru/sokolovsky_prava/ch07_all.html (data zvernennja 11.09.2019).
4. Mandat pour la Palestine. URL: <https://dl.wdl.org/11572/service/11572.pdf> (data zvernennja 14.09.2019).
5. French mandate for Togoland. URL: <https://dl.wdl.org/11571/service/11571.pdf> (data zvernennja 12.09.2019).
6. Mandat pour la Palestine. URL: <https://dl.wdl.org/11572/service/11572.pdf> (data zvernennja 12.09.2019).
7. French mandate for Togoland. URL: <https://dl.wdl.org/11571/service/11571.pdf>.
8. Vseobshhaja deklaracija prav cheloveka URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
9. Mezhdunarodnyj pakt o grazhdanskih i politicheskikh pravah. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (data zvernennja 20.09.2019).
10. Deklaracija o pravah lic, prinaldezhashhih k nacional'nym ili jetnicheskim, religiozным i jazykovым men'shinstvam. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/minority_rights.shtml (data zvernennja 20.09.2019).
11. Evropejs'ka hartija regional'nih mov abo mov menshin. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_014 (data zvernennja 18.09.2019).
12. Ramkova konvencija pro zahist nacional'nih menshin. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_055 (data zvernennja 18.09.2019).
13. Conference on security and co-operation in europe final act Helsinki 1975. URL: <https://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true>.
14. Document of the Copenhagen meeting of the conference on the human dimension of the CSCE. URL: <https://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true> (data zvernennja 20.09.2019).

15. Hartija evropejskoj bezopasnosti (Stambul, nojabr' 1999 goda). URL: <https://www.osce.org/ru/node/125811?download=true> (data zvernennja 10.09.2019).
16. The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities. URL: <https://www.osce.org/hcnm/32180?download=true> (data zvernennja 20.09.2019).
17. The Oslo Recommendations regarding the Linguistic Rights of National Minorities. URL: <https://www.osce.org/hcnm/32180?download=true> (data zvernennja 22.09.2019).
18. The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life. URL: <https://www.osce.org/hcnm/32240?download=true> (data zvernennja 20.09.2019).
19. Rekomendacii, sposobstvujushhie uchastiju nacional'nyh men'shinstv v izbiratel'nom processe. URL: <https://www.osce.org/ru/odihr/elections/17569?download=true> (data zvernennja 20.09.2019).
20. Guidelines on the Use of Minority Languages in the Broadcast Media. URL: <https://www.osce.org/hcnm/32310?download=true> (data zvernennja 18.09.2019).
21. Recommendations on Policing in Multi-Ethnic Societies. URL: <https://www.osce.org/hcnm/policingrecommendations?download=true> (data zvernennja 20.09.2019).
22. The Bolzano / Bozen Recommendations on National Minorities in Inter-State Relations. URL: <https://www.osce.org/hcnm/bolzano-bozen-recommendations?download=true> (data zvernennja 12.09.2019).
23. The Ljubljana Guidelines on Integration of Diverse Societies. URL: <https://www.osce.org/hcnm/ljubljanaguidelines?download=true> (data zvernennja 20.09.2019).
24. The Graz Recommendations on Access to Justice and National Minorities. URL: <https://www.osce.org/hcnm/graz-recommendations?download=true> (data zvernennja 10.09.2019).
25. Mandat Nezavisimogo jeksperta po voprosam men'shinstv. URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/RES/25/5> (data zvernennja 20.09.2019).
26. Rezolucija, prinjataja Sovetom po pravam cheloveka 19/23 Forum po voprosam men'shinstv. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/G12/130/43/PDF/G1213043> (data zvernennja 20.09.2019).
27. OBSE Hel'sinskij dokument 1992 goda. Vyzov vremeni peremen. 1992. S. 16–20. URL: <https://www.osce.org/ru/mc/39534?download=true> (data zvernennja 21.09.2019).
28. Micik V.V. Prava nacional'nih menshin u mizhnarodnomu pravi: monografija. K.:Vidavnicho-poligrafichnij centr «Kiivs'kij universitet», 2004. 287 s.